

Wasył W. Kostytsky

Uniwersytet Narodowy im. Tarasa Szewczenki

Kijów

KWESTIA OCENY DZIEDZICTWA PRAWNEGO LEONA PETRAŻYCKIEGO W NOWOCZESNEJ DOKTRYNIE PRAWNEJ UKRAINY

Współcześnie postrzeganie prawa jako zjawiska społecznego i fenomenu, który powinien być analizowany interdyscyplinarnie, stało się powszechnie akceptowane¹. Wielostronność prawa jest wspólną cechą wszystkich nowoczesnych koncepcji prawa, spośród których większość rozumie prawo jako przejaw moralności, sprawiedliwości *etc.*, a ustawę jako jedynie rozstrzygnięcie władzy państwowej (grupy rządzącej). Przedstawiciele tych koncepcji nadal poszukują sposobów i środków odróżnienia ustawy od prawa. Próbując odpowiedzieć na pytanie, czym jest teraz prawo, zaznaczamy, że jako zjawisko związane z rozwojem społecznym, prawo nie może być zredukowane do opisu dostarczonego przez jedną definicję za pomocą podejść metodologicznych, proponowanych przez niektóre współczesne szkoły teoretyczne². Jako skomplikowane zjawisko społeczne prawo może być rozumiane i tłumaczone przez co najmniej kilka definicji, które dopiero wspólnie budują jego pełny wizerunek.

Należy zatem omówić i przemyśleć nowe możliwości prawa jako różnorodnego, wielowymiarowego zjawiska społeczno-historycznego, w szczególności jako środka tworzenia i wzmocnienia państwa, modelowania sprawiedliwej i społecznie odpowiedzialnej władzy, która mogłaby odpowiedzieć na wiele różnych wyzwań, które pojawiły się przed człowieczeństwem ludzkości na początku trzeciego tysiąclecia³, instrumentu umocnienia i spójności społeczeństwa dla jego

¹ Kostytsky W. W. *Partnerstwo państwa prawnego i społeczeństwa w kontekście globalizacji* / W. W. Kostytsky // Socjologia prawa. – 2011. – № 1. – S. 19–23.

² Kostytsky W. W. *Teologiczno-socjologiczne rozumienie prawa: Konstytucja Ukrainy jako umowa społeczna* / W. W. Kostytsky // Socjologia prawa. – 2015 – № 1–2 (12–13). – S. 3–9; Kostytsky W. W. *Wielostronne prawo. Teologiczno-socjologiczne rozumienie prawa i problemów konstytucyjnego ustalenia teorii podziału władzy* / W. W. Kostytsky // Wisnyk prawny Ukrainy. – 2011. – 10–16 września (№ 36). – S. 6; 17–23 września (№ 37). – S. 6.

³ Kostytsky W. W. *Władza ludzi: siedem oddziałów funkcjonalnych władzy (problem renesansu w teorii prawa)* / W. W. Kostytsky // MSP. – 2010. – № 1–2. – S. 4–15.

samozachowania oraz wzrostu zarówno wartości narodowych, jak i osiągnięć cywilizacji ludzkiej.

Nowoczesny absurd i jednocześnie paradoks prawa polega na tym, że z biegiem czasu prawa (ustaw i innych aktów prawnych stanowionych przez państwo) jest w społeczeństwie coraz „więcej”, ale coraz „mniej” w życiu człowieka: państwa szybko zwiększają ilość aktów prawnych oraz zakres interwencji w życie obywateli poprzez działalność prawotwórczą (ustawotwórczą). Ustawodawstwo staje się bardziej rozgałęzione i niespójne. Zrozumienie jego zawłości niejednokrotnie przekracza możliwości profesjonalnego prawnika, nie mówiąc już o przeciętnym człowieku, który jest tylko pobieżnie obeznany z prawem. Prowadzi to do sytuacji, w której faktyczny stan bezpieczeństwa jednostek, zwłaszcza ich rzeczywistej ochrony prawnej, wyraźnie się zmniejsza. Sytuację tę nauka nazywa „inflacją ustawodawstwa”, oznaczającą stan, w którym z jednej strony żyje się w warunkach przerostu regulacji normatywnej, lecz z drugiej strony „braku” prawdziwego prawa.

Jednakże mimo zaangażowania wielu naukowców i innych uczestników dyskusji na temat roli prawa w społeczeństwie, zapomina się niejednokrotnie, że taka interpretacja prawa jest cechą liberalnego podejścia do wyjaśnienia jego istoty, a zarazem jednym z kamieni węgielnych socjologii prawa. Socjologia prawa jako nauka powstaje dopiero w drugiej połowie XIX wieku – początku XX wieku. Założycielami tej nauki byli August Comte, Eugen Ehrlich, Max Weber, Émile Durkheim, Herbert Spencer, Leon Petrażycki, Bohdan Kistiakowsky, Stanisław Dnistrianski, a później inni wybitni naukowcy, których dzieła przyczyniły się do zrozumienia niezaprzeczalnej prawdy XXI wieku, zgodnie z którą: dalszy rozwój nauk prawnych może odbywać się wyłącznie na podstawie socjologii prawa jako nauki integralnej. Wokół wspomnianych wyżej założycieli socjologii prawa obiektywnie uformowały się szkoły, które później otrzymały właściwe nazwy: Szkoła socjologii prawa w Paryżu (francuska), Szkoła socjologii prawa we Frankfurcie, Szkoła socjologii prawa w Chicago i inne.

Wśród uczonych, których nazwiska wymieniono powyżej, szczególne miejsce zajmuje Leon Petrażycki (1867–1931), absolwent Wydziału Prawa Uniwersytetu Kijowskiego św. Włodzimierza, który – według znanego polskiego uczonego Adama Podgóreckiego – wniósł znaczący wkład w rozwój polskiej i nie tylko polskiej socjologii prawa. Zgadza się ze słowami Podgóreckiego: dzięki pracom L. Petrażyckiego można mówić o polskiej socjologii prawa⁴. L. Petrażycki zatem słusznie nazywany jest jednym z założycieli współczesnej socjologii prawa.

Dziś imię i dzieła Leona Petrażyckiego, jak również w czasach jego pracy na Uniwersytecie w Sankt-Petersburgu lub Uniwersytecie Warszawskim, są nie tylko obiektem szczególnej uwagi uczonych, powodem gorących debat naukowych, lecz także obiektem niejednoznacznych ocen w ukraińskiej nauce prawnej.

⁴ Podgórecki A. *Esej socjologii prawa*. M.: „Progress”, 1974. – 328 s.

Mamy tu cały wachlarz myśli, zaczynając od radykalnie krytycznego podejścia, które prezentował np. ówczesny rektor Uniwersytetu w Sankt-Petersburgu W. Siergiejewicz, któremu L. Petrażycki dał stanowczą odpowiedź w swej pracy „Nowa doktryna o prawie i moralności oraz krytyka prof. W. I. Siergiejewicza”, a dziś jest reprezentowane w poglądach prof. P. Rabinowicza (Lwów) oraz O. Timoszyny (Rosja). Poza tym, obok generalnego podziwu i wielu pozytywnych ocen, zdarzają się opinie zniuansowane, zawierające również krytyczne oceny, np. w pracach A. Mereżka (Kijów), który badał twórczą spuściznę L. Petrażyckiego.

Autor niniejszego artykułu uznaje L. Petrażyckiego za jednego z najbardziej wybitnych klasyków nauk prawnych, założycieli teorii i psychologii prawa, podkreślając kluczową rolę dzieł tego wybitnego uczonego oraz ich konstytutywny charakter dla tworzenia teologicznego i socjologicznego rozumienia prawa⁵. Poniżej zaprezentowany zostanie ogólny przegląd prac ukraińskich naukowców, którzy badali twórczość L. Petrażyckiego, oraz kilka uwag na temat stanu dyskusji w tej dziedzinie. Sama już liczba autorów oraz ich wpływ na ukraińską naukę prawa dowodzi prawdziwości tezy, że spuścizna naukowa Petrażyckiego ma wielkie znaczenie dla rozwoju różnych gałęzi współczesnej ukraińskiej doktryny prawna.

Rozpocząć należy od stanowiska ukraińskiego badacza O. Serdiuka, który zalicza L. Petrażyckiego do grona „twórców-założycieli”, jednak nie socjologii prawa, a tylko podejścia socjologicznego, wskazując obok niego również M. Webera, É. Durkheima, E. Ehrlicha, O. Ženi, G. Gurvitcha, N. Timasheffa. Komentator ten podkreśla, że ich badania koncentrowały się na analizie interakcji prawa a rozwoju społecznego, a zatem musiały ustalić ogólnoteoretyczne ramy socjologicznego badania prawa⁶.

Trzeba w tym miejscu podkreślić, że z jednej strony we współczesnej ukraińskiej doktrynie prawnej dziedzictwo prac naukowych L. Petrażyckiego jest obowiązkowym elementem zarówno klasycznego, jak i post-klasycznego dyskursu prawnego. W szczególności różne składniki tego dziedzictwa są dokładnie badane w teorii prawa i państwa, filozofii prawa, socjologii prawa, psychologii prawnej oraz odrębnych gałęziach prawa. Z drugiej jednak strony, pomimo fundamentalnego charakteru prac L. Petrażyckiego, poziom opracowania dziedzictwa L. Petrażyckiego, omówienie jego znaczenia i wpływu na rozwój nauk prawnych w Ukrainie pozostaje na poziomie niesatysfakcjonującym. Dotyczy to przede wszystkim poziomu metodologicznego analizy pozycji naukowych znanego klasyka myśli prawniczej i ich ekstrapolacji na osiągnięcia nauki prawnej oraz praktyki polityczno-prawnej.

⁵ Kostytsky W. W. *Problemy renesansu we współczesnej teorii prawa* [zasób elektroniczny] / W. W. Kostytsky // MSP (prawo, państwo, ekonomia). – 2009. – № 1–2.

⁶ Serdiuk O. *Zasady rozróżnienia form ewolucyjnych podejścia socjologicznego w prawnictwie* / O. Serdiuk // Wisnyk Uniwersytetu Narodowego «Akademia Prawna Ukrainy im. Jarosława Mądrego» / – 2013. – № 2 (16). – S. 323.

Generalnie rzecz ujmując, we współczesnej doktrynie prawnej słusznie akcentuje się różnorodność tematyczną prac L. Petrażyckiego, które mają zasadnicze znaczenie nie tylko dla nauki prawa, lecz również dla logiki, psychologii, socjologii, ekonomii itd.

W nauce prawa ukraińskiego wkład L. Petrażyckiego bywa traktowany jako rewolucja kopernikańska w prawie (A. Mereżko⁷) i w swoim znaczeniu porównany jest z odkryciem zasad mechaniki I. Newtona (S. Maksimow⁸).

Zdaniem naukowca z Charkowa W. Titowa, „opublikowane za życia prace L. Petrażyckiego prezentują go jako wybitnego prawnika, cywilistę, teoretyka, filozofa, socjologa i psychologa prawa, a także jako polityka i reformatora szkolnictwa wyższego”⁹. To właśnie on na początku XX wieku podniósł kwestie, które następnie, zaczynając od przełomowej pracy H. Kelsena („Czysta doktryna prawa”, 1936) i H. L. A. Harta („Pojęcie prawa”, 1961), w dużym stopniu zdeterminowały repertuar tematyczny i postęp rozwoju światowej myśli filozoficznej i prawnej w ciągu całego XX wieku¹⁰. Jednak „dużo jego pomysłów nie zostało zrealizowanych i były już sformułowane przez innych autorów (niezależnie od niego), w drugiej połowie XX wieku”¹¹.

Niestety możliwość zapoznania się przez ukraińskich czytelników z pracami naukowymi L. Petrażyckiego doznawała pewnych ograniczeń. Dopiero w 2011 roku świat ujrzelo pierwsze w Ukrainie gruntowne akademickie (dwutomowe) wydanie badań naukowych L. Petrażyckiego pod redakcją doktora nauk prawnych, profesora I. Hrytsenka¹².

Zasadniczo uważamy, że w pracach L. Petrażyckiego podstawową jest idea pluralizmu prawnego, który jest spowodowany przyczynami socjalnymi – różnym stopniem rozwoju społeczeństwa, cechami narodowymi, czynnikami religijnymi, co pozwoliło uczonemu zaproponować klasyfikację prawa na: prawo ustawowe, prawo sądowe, prawo zwyczajowe, prawo formalne i nieformalne¹³.

⁷ Merezhko A. *Szkola psychologii prawnej L. Petrażyckiego: źródła, zawartość, wpływ*. Monografia / A. Merezhko. – O.: Fenix, 2016. – 524 s.

⁸ Maksimow S. *Idea polityki prawa L. Petrażyckiego i jej nowoczesne znaczenie* / S. Maksimow // *Filozofia prawa w Rosji: zasady teoretyczne i podstawy moralne. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej*. – SPb., 2007. – S. 69.

⁹ Titow W. *Poglądy logiczno-filozoficzne L. Petrażyckiego* / W. Titow // *Filozoficzne horyzonty*. – 2014 – № 31. – S. 118.

¹⁰ Titow W. *Poglądy logiczno-filozoficzne L. Petrażyckiego* / W. Titow // *Filozoficzne horyzonty*. – 2014. – № 31. – S. 121.

¹¹ Titow W. *Poglądy logiczno-filozoficzne L. Petrażyckiego* / W. Titow // *Filozoficzne horyzonty*. – 2014. – № 31. – S. 127.

¹² Petrażycki L. *Wybrane prace. Dwie książki* / L. Petrażycki. – Książka pierwsza / Red. doktor nauk prawnych, prof. I. Hrytsenko. – K.: Lybid, 2011. – 454 s.; Petrażycki L. *Wybrane prace. Dwie książki* / L. Petrażycki. – Książka druga / Red. doktor nauk prawnych, prof. I. Hrytsenko. – K.: Lybid, 2011. – 543 s.

¹³ Petrażycki L. *Wybrane prace. Dwie książki* / L. Petrażycki. – Książka pierwsza / Red. doktor nauk prawnych, prof. I. Hrytsenko. – K.: Lybid, 2011. – 454 s.; Petrażycki L. *Wybrane prace*.

L. Petrażycki twierdził, że formalne prawo musi spełniać potrzeby gospodarcze społeczeństwa i odpowiadać poziomowi jego rozwoju moralnego, a prawo pozytywne jest tylko częścią prawa faktycznie obowiązującego.

W tym kontekście socjologia prawa, której jednym z założycieli jest L. Petrażycki, służy odkryciu różnych form prawa istniejących w społeczeństwie, ukazując ich zróżnicowanie i określając metody zapobiegania konfliktom oraz zagrożeniom dla człowieka ze strony innych jednostek, organizacji społecznych i instytucji władzy publicznej. Prawo powinno być badane i poprawiane w kontekście społecznym i nie może być traktowane jako „zamknięty” system w oderwaniu od społeczeństwa, jego potrzeb i interesów, a także w separacji od kontekstu społeczno-kulturowego¹⁴.

Rozwiązania wielu współczesnych problemów społecznych mogą dostarczać inspiracji, których źródłem jest właśnie socjologia prawa. Jedną z jej lekcji jest myśl, iż niemożliwe jest stworzenie systemu zasad uniwersalnych i niezmiennych, zasad mających wartość bezwzględną i absolutne zastosowanie do nieskończonej liczby różnych przypadków faktycznych. Decydując o rozstrzygnięciu konfliktów i sporów, powinniśmy kierować się dyrektywami pochodzącymi od teologicznych i socjologicznych kierunków teorii i socjologii prawa¹⁵.

Nie sposób prowadzić rozważań na temat prawa bez zadania kluczowego w tych rozważaniach pytania, tj. o zdolność służenia człowiekowi. Udzielenie na nie odpowiedzi wymaga uświadomienia sobie, że ignorowanie Imperatywu moralnego jako podstawy Boskich korzeni prawa jest ważnym błędem metodologicznym współczesnego prawoznawstwa. Z różnym stopniem zagłębienia się w ten problem takie pytania podejmują w swoich pracach tacy myśliciele, jak: S. Zhurne, J. Maritain, W. Nowik, S. L. Frank, J. Heffner itd.

Kwestia ta jest szczególnie istotna, ponieważ to właśnie w pracach L. Petrażyckiego znajdujemy argumenty na rzecz tezy, iż prawo jest nie tylko związane z moralnością, ale również jest bytem moralnym¹⁶. Odeska badaczka L. Korchewna słusznie podnosi, że głównym osiągnięciem intelektualnym L. Petrażyckiego jest uznanie prawa jako fenomenu etycznego¹⁷. Dyskutując z pozytywistami, L. Petrażycki twierdził, że prawo pozytywne jest tylko częścią

Dwie książki / L. Petrażycki. – Książka druga / Red. doktor nauk prawnych, prof. I. Hrytsenko. – K.: Lybid, 2011. – 543 s. – S. 17–126.

¹⁴ Petrażycki L. *Wybrane prace. Dwie książki* / L. Petrażycki. – Książka pierwsza / Red. doktor nauk prawnych, prof. I. Hrytsenko. – K.: Lybid, 2011. – S. 448.

¹⁵ *Filozofia i encyklopedia prawa na Uniwersytecie Św. Włodzimierza* [Tekst]: w 2 książkach. / Red. doktor nauk prawnych, prof. I. Hrytsenko. K.: Lybid, 2011. (Pomniki opinii prawnej Uniwersytetu Kijowskiego). Książka 2 / [I. Hrytsenko, W. Korotkyy]. 2011. – 448 s. Tekst Ukr., Rus.

¹⁶ Petrażycki L. *Wybrane prace. Dwie książki* / L. Petrażycki. – Książka pierwsza / Red. doktor nauk prawnych, prof. I. Hrytsenko. – K.: Lybid, 2011. – S. 187–189.

¹⁷ Korchewna L. *Interakcja moralności a prawa u L. Petrażyckiego* / L. Korchewna // Wiśnik Regionalnego Centrum Południowego Narodowej Akademii Nauk Prawnych Ukrainy № 2 (2014). – S. 16.

rzeczywistego funkcjonowania prawa, że nie tylko państwo tworzy prawo, ustanawia jego zasady, normy¹⁸.

W konsekwencji ustawa niemoralna nie może być uznana za obowiązujące prawo. Skoro prawo jest imperatywem moralnym, opierającym się na woli Bożej (uznającym ją, przyznającym jej prymat), a rolą państwa jest natomiast jej sankcjonowanie oraz egzekwowanie – ustawa amoralna jest skazana na odrzucenie społeczne, brak posłuchu i publiczne potępienie. Uznać trzeba wówczas, że regulacja taka nie spełnia jednej z głównych funkcji prawa – nie tworzy porządku prawnego.

Właśnie treść moralna definiuje prawo jako zjawisko społeczne¹⁹. Moralność publiczna, w przeciwieństwie do moralności indywidualnej, moralności partykularnej grupy lub pojedynczej korporacji, jest fenomenem na najwyższym poziomie. Jest to system wartości i norm oraz zasad reguł postępowania, które są uznane przez całe społeczeństwo lub jego zdecydowaną większość. W przeciwieństwie do indywidualnej lub zbiorowej moralności, moralność publiczna jest wynikiem milczącej zgody całego społeczeństwa, ogólnospołecznym źródłem norm moralnych, warunkuje również na przyszłość uznanie tego, co jest dobre lub złe, uczciwe lub nieuczciwe, sprawiedliwe lub niesprawiedliwe, po prostu dopuszczalne lub niedopuszczalne. Te zasady i idee rodzą się i żyją wśród ludzi jako tradycje, wartości, ogólnie przyjęte zasady, imperatywy etyczne.

W tym sensie można uznać, że z jednej strony prawo oraz moralność są wartościami społecznymi, dziedzictwem kultury duchowej społeczeństwa, a z drugiej, regulatorem stosunków społecznych. Za prawem, wyrażonym w normatywnym akcie prawnym, a przede wszystkim w ustawie, stoi przymus państwowy. Takie rozumienie prawa łączy się z uznaniem normatywnego charakteru prawa. Prawo jest jednym z rodzajów norm społecznych, obok norm moralności, etycznych i estetycznych, technicznych, zwyczajów, tradycji i rytuałów²⁰. Jednak w odróżnieniu od nich, normy i reguły prawne określające zachowanie człowieka, charakteryzują się formalizmem i ogólnym obowiązaniem.

Dlatego u podstaw rozwoju prawa leży kilka obiektywnie określonych czynników:

- 1) imperatyw moralny, określony przez Boga;
- 2) działania twórcze społeczeństwa, ze względu na dążenie do wolności i sprawiedliwości, również na poziomie ogólnospołecznym oraz prywatnym;
- 3) pragnienie zrównoważenia interesu ogólnospołecznego z prywatnym;

¹⁸ Petrażycki L. *Wybrane prace. Dwie książki* / L. Petrażycki. – Książka pierwsza / Red. doktor nauk prawnych, prof. I. Hrytsenko. – K: Lybid, 2011. – S. 336–457.

¹⁹ Kostytsky W. W. *Socjologia prawa jako nauka* / W. W. Kostytsky // Socjologia prawa. – 2012. – № 2–3 (4–5). – S. 3–8.

²⁰ Kostytsky W. W. *Norma prawna jako zjawisko społeczne: teologiczno-socjologiczne rozumienie prawne* / W. W. Kostytsky // Socjologia prawa. – 2015 – № 3–4 (14–15). – S. 3–6.

4) kształcenie porządku prawnego jako warunku życia nowoczesnego społeczeństwa multi-instytucyjnego;

5) dążenie do zapewnienia bezpieczeństwa życia, zdrowia, mienia, praw i wolności.

Zgadza się z wnioskiem, że L. Petrażycki próbował zaprojektować uniwersalną formułę prawa, która mogłaby uwzględniać różne rodzaje myślenia prawnego, znane z historii, oraz opracować koncepcję tworzenia norm prawnych w poznawaniu prawa, jak zauważył profesor Uniwersytetu Narodowego im. Tarasa Szewczenki w Kijowie Ihor Bezklubyy²¹.

Ukraińscy naukowcy słusznie wskazują, że na tle historii prawa L. Petrażycki powinien być postrzegany jako jeden z najbardziej oryginalnych myślicieli, wybitny krytyk upaństwowienia prawa, a jednocześnie uczony, który utrwalił koncepcję niezależnej natury prawa. Pomysł L. Petrażyckiego o tym, że atrybutywna strona prawa (świadomość mocy prawnej) jest głównym czynnikiem psychologicznym aktywnego zachowania społecznego, mająca na celu realizację i ochronę prawa (w przeciwieństwie do biernej motywacji, związanej z rozumieniem spełnionego obowiązku), zachowuje znaczenie również dzisiaj²².

L. Petrażycki słusznie postrzegany jest jako założyciel psychologicznej szkoły rozumienia prawa, bez której nie można zrozumieć oryginalności europejskiej i światowej myśli prawnej XX – początku XXI wieku. Ukraiński naukowiec-konstytucjonalista W. Fedorenko stwierdził, że szczegółowa analiza psychologiczna jest największą zasługą tej szkoły²³.

Uczeni z Kijowa: I. Hrytsenko i W. Korotkyy akcentują znaczenie prac naukowych L. Petrażyckiego jako twórcy oryginalnej psychologicznej teorii prawa, uznanej później na całym świecie. Postać L. Petrażyckiego jest jedną z najjaśniejszych w historii nie tylko tradycji prawnych Uniwersytetu w Kijowie, lecz generalnie okresu końca XIX – początku XX wieku. Z punktu widzenia tych naukowców, wśród głównych dokonań L. Petrażyckiego dla nauki światowej, oprócz właśnie stworzenia psychologicznej teorii prawa, należy wymienić także inspiracje takie jak rozwój idei rozdzielenia prawa na tzw. formalne i intuicyjne (pierwsze, usankcjonowane państwem, zawsze pozostaje w tyle od prawdziwych zmian w duchowym, gospodarczym i społecznym życiu, gdy drugie, intuicyjne, łatwo i szybko przystosowuje się do nich)²⁴. Można dodać, że w koncepcji prawa

²¹ Bezklubyy I. *Podejście intuicyjne w teorii poznania praw własności intelektualnej* / I. Bezklubyy // *O prawie ukraińskim*. / Red. prof. I. Bezklubyy. – K., 2013 – Liczba VI–VII. – S. 271–272.

²² Atoyan O. *Pomysł prawa intuicyjnego w koncepcji prawa L. Petrażyckiego* / O. Atoyan // *Wisnyk prawniczy*. – 2010. – № 2 (15). – S. 10.

²³ Fedorenko W. *Rozumienie prawne i jego rodzaje w nowoczesnym prawie konstytucyjnym* / W. Fedorenko // *O prawie ukraińskim*. / Red. prof. I. Bezklubyy. – K., 2013 – Liczba VI–VII. – S. 55.

²⁴ Hrytsenko I., Korotkyy W. *Absolwent Uniwersytetu Św. Włodzimierza L. Petrażycki* / I. Hrytsenko, W. Korotkyy // *Petrażycki L. Wybrane prace. W dwóch księżkach*. – *Książka pierwsza* / Red. doktor nauk prawnych, prof. I. Hrytsenko. – K.: Lybid, 2011. – S.V.

autorstwa Petrażyckiego doszło do przeniesienia refleksji z państwa, jako podmiotu tworzącego prawo, na człowieka, jako podmiotu prawa.

Zdaniem wielu komentatorów, potrzeba opracowania nowego paradygmatu prawnego współczesnej Ukrainy musi wziąć pod uwagę nie tylko sumę interesów państwa jako całości, ale także sytuację konkretnej osoby wraz z jej osobistymi potrzebami i oczekiwaniami. Zrównoważenie tych interesów w doktrynach prawnych jest zadaniem niezwykle trudnym. Dlatego właśnie dialektyka prawa, zaproponowana przez L. Petrażyckiego, może istotnie pomóc w rozwiązywaniu tego zadania²⁵.

W swoich poprzednich pracach zwróciliśmy uwagę na potrzebę optymalnej kombinacji teorii L. Petrażyckiego z innymi koncepcjami. W szczególności, konieczne jest wskazanie różnych dziedzin rozwoju myśli prawniczej i obiecujący trend dalszej ewolucji w obecnej sytuacji, w odniesieniu do pojęcia „wolne prawo” E. Ehrlicha, psychologicznej teorii L. Petrażyckiego i koncepcji suwerenności narodu i praw naturalnych²⁶. Wydaje się, że takie połączenie może być ciekawe i obiecujące z punktu widzenia rozwoju całego kompleksu wiedzy o państwie i prawie we współczesnej Ukrainie. Jednakże we współczesnej literaturze, w szczególności w krajach byłego Związku Radzieckiego, znajdujemy również przykłady stanowisk sugerujących niemożliwość połączenia tych teorii, na przykład, E. Ehrlicha i L. Petrażyckiego. Przykładowo rosyjska badaczka O. Timoshina, która poświęciła badaniu prac L. Petrażyckiego rozprawę doktorską, wskazuje na ich niezgodność metodologiczną²⁷.

Badacz z Charkowa O. Stowba zauważa, że zagrożenia dla nauki prawa nie stanowi wcale postmodernizm, a doświadczenia z XX wieku, kiedy to wraz z pojawieniem się „legalnych” przestępstw przeciwko ludzkości, popełnionych przez reżimy totalitarne, ujawniły się tendencje, którym – choć psychologiczna teoria prawa jest w stanie je trafnie zidentyfikować i klasyfikować – nauka nie jest w stanie im zapobiec²⁸.

Należy też zauważyć, że we współczesnej nauce prawa ukraińskiego – oprócz wspomnianego wyżej autora i O. Mereżka – brak uczonych, którzy jednoznacznie zadeklarowaliby się po stronie psychologicznie zorientowanej metodologii L. Petrażyckiego. Natomiast w zachodniej nauce prawa jedynym znanym

²⁵ Hrytsenko I., Korotkyy W. *Absolwent Uniwersytetu Św. Włodzimierza L. Petrażycki* / I. Hrytsenko, W. Korotkyy // Petrażycki L. *Wybrane prace. W dwóch księżkach*. – Książka pierwsza / Red. doktor nauk prawnych, prof. I. Hrytsenko. – K.: Lybid, 2011. – S. XXXI.

²⁶ Kostytsky W. W. *Problemy renesansu we współczesnej teorii prawa* [zasób elektroniczny] / W. W. Kostytsky // MSP (prawo, państwo, ekonomia). – 2009. – № 1–2. – <http://www.kostytsky.com.ua/upload/doc/renes.pdf> (dostęp: 26.05.2018 r.).

²⁷ Timoshina O. *Podstawy metodologiczne socjologii prawa: L. Petrażycki vs. Erlich* / O. Timoshina // Prawo Ukrainy. – 2014 – № 1 – S. 195–202.

²⁸ *Powrót... do przyszłości?* (Przegląd O. Stowby monografii O. Merezhka „Teoria psychologiczna prawa międzynarodowego (publicznego i prywatnego) // Filozofia prawa i ogólna teoria prawa. – 2012. – № 2. – S. 398–399.

naukowcem i teoretykiem, który opiera się na bezwarunkowym uznaniu idei L. Petrażyckiego jako podstawie rozumienia prawa, jest obecnie profesor na Uniwersytecie w Mediolanie (Włochy) Edoardo Fittipaldi²⁹.

W ostatnich latach w ukraińskiej teorii prawa zauważalne jest stopniowe odejście od jednostronnych ocen teorii L. Petrażyckiego w kontekście jej przynależności do pozytywistycznej, socjologicznej czy psychologicznej. W szczególności, zdaniem specjalisty w dziedzinie filozofii prawa z Charkowa S. Maksimowa, koncepcja L. Petrażyckiego zawiera wiele elementów, które komplikują jej jednoznaczną klasyfikację. Z uwagi na to w niektórych przypadkach jest ona sklasyfikowana jako „proto-fenomenologiczna”, a zatem nawet traktowana jako taka, która powstała w post-klasycznym paradygmacie prawa naturalnego³⁰. W tym przypadku S. Maksimow zgadza się z uczonymi zagranicznymi: M. Aleksiejewem, G. Gurwitschem, A. Walickim³¹. Tak więc, jego zdaniem, uniwersalność metodologii L. Petrażyckiego polegała na tym, że była zasadniczo fenomenologiczna. Na poparcie tej tezy przytoczył zdanie wypowiedziane przez samego L. Petrażyckiego: „istnieją niektóre pierwsze, niepodzielne i emocjonalne akty, które są podstawą wszystkiego tego, co człowiek nazywa prawem. Te pierwsze i niepodzielne akty mają charakter imperatywno-atrybutywnych przeżyć”. W związku z tym S. Maksimow zaproponował określenie psychologicznej teorii L. Petrażyckiego jako koncepcji fenomenologicznej. Profesor S. Maksimow nazywa teorię L. Petrażyckiego „trzecią drogą” w prawoznawstwie, która przebiega między prawem naturalnym i pozytywizmem prawniczym.

Należy zauważyć, że teoria L. Petrażyckiego zachowuje status „trzeciej drogi”, nawet bez odniesienia jej do fenomenologicznych poglądów. Ponadto ta teoria jest całkowicie nowatorskim, oryginalnym teoretyczno-metodologicznym uzasadnieniem prawa, obok pozytywizmu, jusnaturalizmu, socjologicznych, teologicznych i teologiczno-socjologicznych teorii prawa. Wyobrażenie Petrażyckiego nie wpisuje się w prosty schemat wytyczony przez spór pomiędzy zwolennikami pozytywizmu i jusnaturalizmu³².

²⁹ E. Fittipaldi. *Psychosocjologia praw człowieka: dwie petrażyckie perspektywy* / E. Fittipaldi // Prawoznawstwo. – 2014 – № 5 (316). – S. 8–30.

³⁰ Maksimow S. *Rzeczywistość prawna: doświadczenia myślenia filozoficznego*: Monografia / S. Maksimow. – H.: Prawo, 2002. – S. 117–118.

³¹ Maksimow S. *Idea polityki prawa L. Petrażyckiego i jej nowoczesne znaczenie* / S. Maksimow // *Filozofia prawa w Rosji: zasady teoretyczne i podstawy moralne. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej*. – Spb 2007. – S. 70.

³² Kostytsky W. W. *Wielostronne prawo. Teologiczno-socjologiczne rozumienie prawa i problemów ustalenia konstytucyjnego teorii podziału władzy* / W. W. Kostytsky // *Wisnyk prawny Ukrainy*. – 2011. – 10–16 września (№ 36). – S. 6; 17–23 września (№ 37). – S. 6; Maksimow S. *Idea polityki prawa L. Petrażyckiego i jej nowoczesne znaczenie* / S. Maksimow // *Filozofia prawa w Rosji: zasady teoretyczne i podstawy moralne. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej*. – Spb 2007. – S. 70–71.

W tym kontekście trzeba dostrzec też poglądy L. Petrażyckiego na temat naukowej polityki prawa: „stara, tak zwana szkoła prawa naturalnego, służyła w pewnym stopniu jako funkcja polityki prawa, wskazując drogę do postępu i doskonalenia prawa”, i że „w tym sensie odrodzenie polityki cywilnej może być postrzegane jako odrodzenie prawa naturalnego”³³. Innym argumentem na rzecz przypisania doktrynalnego dziedzictwa L. Petrażyckiego do odrębnego, a nie trzeciego lub pośredniego kierunku w socjologii czy filozofii prawa, jest pogląd lwowskiego badacza filozofii prawa S. Rabinowycha na krytykę prawa naturalnego L. Petrażyckiego. Jego zdaniem, ta krytyka nie zaprzecza możliwości wykorzystania koncepcji prawa naturalnego jako podstawy do poznawczej demarkacji jusnaturalistycznych podejść do prawoznawstwa i działań prawnych³⁴. Dzieje się tak, ponieważ właściwa koncepcja „polityki prawnej” jako nauki o prawie pożądanym, ufundowanym na podstawie aksjomatów rozumu praktycznego, na moralnych społecznych ideałach miłości braterskiej, dobra, dobrobytu wspólnego, zaproponowana przez L. Petrażyckiego, jest „oparta na szczególnym rodzaju naturalno-prawnego podejścia do prawa, który łączy w sobie wartości chrześcijańskie z utylitaryzmem społecznym”.

W ukraińskiej literaturze prawniczej bez odniesienia do prac L. Petrażyckiego wytłumaczone zostały idee „moralności prawa”, podniesione za L. Fullera, idee które zostały zawarte jeszcze w „polityce prawa” L. Petrażyckiego. Zasady moralności wewnętrznej stanowienia prawa zaprojektowano w celu zapewnienia skuteczności działań państwa w tej dziedzinie. Jednocześnie zapewniają one proceduralną przewidywalność prawa, dzięki czemu ogólnie odpowiadają właśnie liberalnemu, kantowskiemu typowi dyskursu prawnego i określają podniesienie kwestii uznania nowej funkcji współczesnego państwa w zakresie ochrony moralności publicznej³⁵.

Uważa się, że koncepcja L. Petrażyckiego przedstawia przekonujące naukowe podejście do badania interakcji kategorii moralności z prawem ze względu na jego psychologizm: moralność i prawo w związku z odkryciem kodu genetycznego człowieka, emocjonalna teoria motywacji L. Petrażyckiego i psychoanaliza Z. Freuda, szczególne i blankietowe emocje w psychologicznej teorii prawa, autonomia intuicyjnego prawa i heteronomia prawa pozytywnego³⁶.

Osobno należy analizować kwestię interakcji państwa i prawa w koncepcji L. Petrażyckiego, którą naukowiec rozwiązuje w połączeniu poprzez korelację

³³ Rabinowych S. *Metody naturalno-prawne do regulacji prawniczej*: Monografia / S. Rabinowych – L.: Lwowski Państwowy Uniwersytet Spraw Wewnętrznych, 2010. – S. 73–74.

³⁴ Rabinowych S. *Metody naturalno-prawne do regulacji prawniczej*: Monografia / S. Rabinowych – L.: Lwowski Państwowy Uniwersytet Spraw Wewnętrznych, 2010. – S. 54.

³⁵ Kostytsky W. W. *Ochrona moralności publicznej jako funkcja nowoczesnego państwa*: [monografia] / W. W. Kostytsky. – Kijów; Drohobycz, Koło, 2013. – 172 s.

³⁶ Korchewna L. *Interakcja moralności a prawo u L. Petrażyckiego* / L. Korchewna // Wisnyk Regionalnego Centrum Południowego Narodowej Akademii Nauk Prawnych Ukrainy № 2 (2014). – S. 21.

prawa intuicyjnego i prawa pozytywnego³⁷. We współczesnej ukraińskiej literaturze prawnej rozważa się koncepcję L. Petrażyckiego, zgodnie z którą ustawa nie jest wcale głównym i jedynym źródłem prawa. W tym kontekście warto przypomnieć prace E. Ehrlicha, akcentującego fakt, że – poza prawem państwowym (akty normatywne stanowione przez władze publiczne) – badacz ten zalicza do źródeł prawa: precedens sądowy oraz prawo prawników. Pod pojęciem „prawa prawników”, zdaniem E. Ehrlicha, rozumie się również prawo sędziów.

Co ciekawe, według L. Petrażyckiego może być tak wiele rodzajów prawa pozytywnego, ile istnieje rodzajów faktów prawnych: jest ich więcej niż piętnaście (prawo, zwyczaj, orzecznictwo, prawo książkowe, doktryna prawników, ekspertyza, oświadczenia prawne, przykłady prawne, umowy, obietnice, działania programowe, precedens, uznanie, przysłowia prawne, zwyczaje *etc.*). W ten sposób Petrażycki próbuje rozwiązać odwieczny dylemat związku między prawem a państwem. Teoria prawa intuicyjnego pozwoliła myślicielowi przedstawić pogląd o priorytecie prawa w stosunku do państwa³⁸.

T. Pawłowa w swoich pracach zauważa, że proponowany przez L. Petrażyckiego podział prawa na prawo oficjalne pozytywne i nieoficjalne pozytywne jest skierowany do ustalania zakresu prawnego, do którego państwo powinno ingerować i do którego nie powinno ingerować. Ten ostatni zakres, zdaniem L. Petrażyckiego, jest znacznie większy. Zakres prawny znacznie się rozszerza, a więc dość nietypowe są, na przykład, następujące rodzaje prawa, takie jak: prawo książkowe, eksperckie, prawo programowe, taki podział rodzajów prawa rozszerza również pojęcie prawa oraz jednocześnie pokazuje, że regulacja państwowa niekoniecznie jest jedyną główną cechą dzisiejszego prawa³⁹.

Jednocześnie, zdaniem przedstawicielki odeskiej szkoły prawa W. Dudchenko, pojęcie „żywego” prawa intuicyjnego niesie ze sobą optymistyczne nadzieje co do rozwoju prawa, a mianowicie: w miarę rozwoju i socjalizacji świadomości ludzkiej, tendencja zunifikowania prawa i zjurydyzowania sytuacji społecznej (poprzez wprowadzanie szczegółowych regulacji, które następnie są stosowane w sposób sformalizowany) prawo pozytywne traci na sile, z czasem coraz bardziej rozwija się sektor prawa intuicyjnego, a zatem obecne prawo pozytywne musi być uzgodnione z intuicyjnym⁴⁰.

³⁷ Korchewna L. *Interakcja państwa a prawa (na podstawie prac L. Petrażyckiego, G. Gurwitscha, P. Sorokina)* / L. Korchewna // *Wisnyk Naukowy Użgorodskiego Uniwersytetu Narodowego*, 2014 – Seria Prawo. Wydanie 29. T 1. – S. 21.

³⁸ Korchewna L. *Interakcja państwa a prawa (na podstawie prac L. Petrażyckiego, G. Gurwitscha, P. Sorokina)* / L. Korchewna // *Wisnyk Naukowy Użgorodskiego Uniwersytetu Narodowego*, 2014 – Seria Prawo. Wydanie 29. T 1. – S. 21–22.

³⁹ Pawłowa T. *Podstawy filozoficzny podziału prawa na rodzaje w koncepcji L. Petrażyckiego*. / T. Pawłowa // *Prace zbiorowe naukowe „Gilea: wisnyk naukowy”*. – Cz. 101 – S. 233.

⁴⁰ Dudchenko W. *Kwestia emocyjnego charakteru prawa* / W. Dudchenko // *Mechanizmy prawne i instytucjonalne zapewnienia rozwoju państwa i prawa w integracji europejskiej: Mię-*

Natomiast W. Tymoshenko uważa, że proponowane przez L. Petrażyckiego poglądy dotyczące rzeczywistości państwowo-prawnej pozwalają na zaliczenie go do tych uczonych, którzy z pozycji psychologiczno-prawnych postulowali w końcu XIX – początku XX wieku koncepcję państwa prawnego⁴¹. Tak więc, jej zdaniem, koncepcja ta została oparta na fakcie, że „nie ma potrzeby szukać państwa w świecie zewnętrznym, gdzie ono nie istnieje, ale to nie znaczy, że ono nie istnieje w ogóle. Państwo istnieje tylko w psychice ludzi i oznacza tylko pewien obraz, fantazje emocjonalne. L. Petrażycki opracował koncepcję władzy państwowej jako zjawiska prawnego, które opiera się na psychologicznych projekcjach praw i obowiązków. Na podstawie tych projekcji istnieją stosunki władzy, w których jednostka rządząca otrzymuje uprawnienia do wydawania rozkazów i żądania ich wykonania, a dla innych wymagane jest wykonanie tych rozkazów. Charakter przeżyć psychicznych staje się podstawą klasyfikacji stosunków władzy państwowej. Emocje psychiczne nie tylko potwierdzają istnienie władzy, ale właśnie tworzą władzę”⁴².

Naszym zdaniem dyskusyjne wydają się wnioski W. Tymoshenko w sprawie idealistycznej oceny teorii państwa L. Petrażyckiego, która jest kontrowersyjna w świetle faktu, że teoria ta rzekomo konstruowała państwo nie jako fakt, lecz jako przeżycia osoby, innymi słowy, wiązała państwo z ideami, nie zaś rzeczywistymi instytucjami i procedurami. W. Tymoshenko popełnia błąd, sugerując, że L. Petrażycki badał nie zjawiska psychiczne, a te, które występują w realnym świecie, tym samym zastępował warunki i relacje rzeczywistości istniejące, ideami; tymczasem Petrażycki studiował nie bezpośrednie relacje, a ich odbicie w ludzkiej psychice⁴³.

We współczesnej jurysprudencji również były prowadzone badania koncentrujące się na teorii prawa L. Petrażyckiego, która stawia w centrum osobę (personocentryzm). W szczególności, badacz z Czerniowców N. Guralenko podkreśla, że właśnie L. Petrażycki jako pierwszy zwraca uwagę na aspekty subiektywne zachowania prawnego i stosunków prawnych w ogóle, skutkiem czego dziś uważa się, że prawo – to nie jest wyłącznie zjawisko obiektywne, doniosłe z punktu widzenia konkretnych skutków społeczno-gospodarczych, lub w kategoriach normatywnych (określa zakazy i nakazy, których naruszenie może pro-

dzynarodowa konferencja naukowo-praktyczna (20 maja 2016, m Odessa): 2 t. T. 1 / pod red. E. Afanasyewa. – Odessa: Literatura prawnicza, 2016. – S. 52.

⁴¹ Tymoshenko W. *Państwo prawne (badania teoretyczne i historyczne)*. Monografia / W. Tymoshenko. – K.: Naukova Dumka, 1994. – 132 s.

⁴² Tymoshenko W. *Teoria państwa w myśli polityczno-prawnej Ukrainy i Rosji (koniec XIX w. – początek XX wieku)*. Monografia / W. Tymoshenko. – Czernihów, Wydawnictwo Lozowoy W., 2014. – S. 312.

⁴³ Tymoshenko W. *Teoria państwa w myśli polityczno-prawnej Ukrainy i Rosji (koniec XIX w. – początek XX wieku)*. Monografia / W. Tymoshenko. – Czernihów, Wydawnictwo Lozowoy W., 2014. – S. 316.

wadzić do sankcji), ma ono również drugą stronę – subiektywną, bez której nie może być realizowane i działać jako takie⁴⁴.

M. Kuź podkreśla ciekawy aspekt w pracach L. Petrażyckiego, który uważał, że prawo jest inicjowane przez jednostki, rodzi się w głębi ludzkiej psychiki jako intuicyjne, które – w przeciwieństwie do pozytywnego – nie zależy od wielu czynników zewnętrznych, a zależy od jego wewnętrznych przekonań, wyraża się indywidualnym postrzeganiem człowieka, jego stanowiska, przeżyć moralnych, emocji, które mają charakter imperatywno-atrybutywny. Z tego powodu, zdaniem L. Petrażyckiego, podstawowa psychiczna warstwa zjawisk prawnych reprezentowana jest przez prawo intuicyjne; do innego prawa socjologicznego należy prawo pozytywne; obie formy bytu prawnego należą zaś do poziomu empirycznego i mogą być badane na podstawie doświadczenia⁴⁵.

Ponieważ L. Petrażycki traktował „byt prawny” jako subiektywne przeżycia praw i obowiązków poszczególnych osób, B. Kistiakowski w pewnym momencie tak samo krytykował L. Petrażyckiego za niedoceniając instytucjonalnej genezy prawa.

Konstytucjonalista z Uniwersytetu Użhorodzkiego M. Sawchyn uważa, że właśnie korelacja czynnika emocjonalnego i racjonalnego w prawie jest jedną z wiodących idei w doktrynie L. Petrażyckiego⁴⁶. A więc centralną kategorią w prawie dla L. Petrażyckiego, zdaniem M. Sawchyna, jest wolna wola człowieka. Pamiętamy, że opisując wolę, L. Petrażycki definiuje dwa jej rodzaje: instynkty i świadomą wolę. Rozważając zagadnienie wolnej woli, L. Petrażycki analizuje różnicę między determinizmem a niedeterminizmem w koncepcjach natury woli i wolności, dochodząc do wniosku o korelacji wolnej woli ze związkami przyczynowo-skutkowymi. Autor ten nie absolutyzuje determinizmu jako takiego, ponieważ „uniwersalność związku przyczynowego jest prawdopodobna”, odnosząc się także do motywu, jako jednej z ważniejszych okoliczności zachowań osoby, w oparciu o który możliwe jest przewidywanie jej dalszego postępowania⁴⁷.

Inny przedstawiciel zakarpackiej szkoły prawnej, O. Rogach, wpisuje imię L. Petrażyckiego na listę wielu wybitnych naukowców-prawników XIX–XX wieku, którzy badali problem praw podmiotowych⁴⁸. Antropologiczne i prawne

⁴⁴ Huralenko N. *Wartościowo-informacyjne stale poznania sędziego*. Dis. ... Doktor nauk prawnych Specjalność 12.00.12. – filozofia prawa / N. Huralenko; Czerniowiecki Uniwersytet Narodowy im. Jurija Fedkowycza – Czerniowce, 2016. – S. 117–118.

⁴⁵ Kuz M. *Analiza intencjonalna bytu prawnego*. Dis. ... Kand. nauk prawnych. Specjalność 12.00.12 – Filozofia prawa / M. Kuz; Lwowski Państwowy Uniwersytet Spraw Wewnętrznych. – L., 2015 – S. 74.

⁴⁶ Sawchyn M. *Emocjonalność i racjonalność w kontekście współczesnego konstytucjonalizmu* / M. Sawchyn // Filozofia prawa i ogólna teoria prawa. – 2015. – № 1–2. – S. 176.

⁴⁷ Sawchyn M. *Emocjonalność i racjonalność w kontekście współczesnego konstytucjonalizmu* / M. Sawchyn // Filozofia prawa i ogólna teoria prawa. – 2015. – № 1–2. – S. 180.

⁴⁸ O. Rogach. *Nadużycie prawa: teoretyczne i prawne badania* / O. Rogach. – Użhorod: Lear 2011. – S. 168.

poglądy L. Petrażyckiego są podstawą jego konstrukcji teoretyczno-prawnych w zakresie prawa cywilnego, w szczególności poprzez kategorię dobrej wiary analizowanej w jego pierwszych pracach, jako kontynuatora tradycji naukowej badaczy niemieckich, takich jak: K. A. von Vangerow, B. Windscheid, G. Puchta, F. K. von Savigny⁴⁹.

Wreszcie koncepcja koncentracji na człowieku L. Petrażyckiego przekształca się w zintegrowaną koncepcję świadomości prawnej, która nie straciła aktualności i we współczesnych warunkach. W szczególności bronią tej pozycji tacy autorzy, jak: O. Atoyan⁵⁰, S. Hladkyy⁵¹, W. Dudchenko⁵², co pozwala widzieć w L. Petrażyckim prekursora współczesnego pojęcia świadomości prawnej. W szczególności, poglądy L. Petrażyckiego o prawie intuicyjnym, jego własne doświadczenie introspekcji psychicznych zjawisk prawnych i wniosek, że zdecydowana większość przeżyć prawnych są niewidoczne, nieświadome dla przeciętnej osoby, tworzą metodologiczne i metodyczne (w tym psychotechniczne) podstawy badania zakresu nieświadomego psychiki prawnej⁵³.

Zdaniem W. Slipenchuka, za ostateczny cel rozwoju prawnego L. Petrażycki uważał wprowadzenie autonomicznego zachowania społecznego (określonego własnym sumieniem i wolą) wobec tego faktu, by społeczeństwo osiągnęło stan harmonijnej współpracy w służbie społecznej⁵⁴.

Jak zauważyła w tym kontekście badacz psychologii prawnej M. Żerebko, „nowoczesna teoria prawa powinna pracować nad koncepcją prawa, która mogłaby wyjaśnić prawo jako zjawisko wielostronne, które istnieje w wielu odmianach. Współczesna nauka powinna zwrócić należytą uwagę na uczucia prawne jako ważną część psychologii prawnej, a zatem świadomości prawnej. Są one oparte na zasadach idei prawnych, koncepcji i pomysłów o prawie i przekształcają się w świadome stabilne uczucia prawne”⁵⁵.

I. Bezkluby zwraca uwagę na to, iż pewne aspekty psychologicznej teorii L. Petrażyckiego mogą znaleźć zastosowanie do opisu zachowania podmiotów

⁴⁹ Sharkowa I. *Posiadanie w dobrej wierze w rzymskim prawie prywatnym: wyniki recepcji w nowoczesnym prawie cywilnym Ukrainy* / I. Sharkowa // Nauka prawnicza. – 2013. – № 8 – S. 24.

⁵⁰ Atoyan O. *Pomysł prawa intuicyjnego w koncepcji prawa u L. Petrażyckiego* / O. Atoyan // Wisnyk prawniczy. – 2010. – № 2 (15). – S. 8.

⁵¹ Hladkyy S. *Skład świadomości prawnej w kontekście własnego poznania prawnego* / S. Hladkyy // Czasopismo Kijowskiego Uniwersytetu prawa. – 2014 – № 1 – S. 15.

⁵² Dudchenko W. *Kwestia emotywnego charakteru prawa* / W. Dudchenko // *Mechanizmy prawne i instytucjonalne zapewnienia rozwoju państwa i prawa w integracji europejskiej: Międzynarodowa konferencja naukowo-praktyczna (20 maja 2016, m. Odessa)*: 2 t. T. 1 / pod red. E. Afanasyewa. – Odessa: Literatura prawnicza, 2016. – S. 52.

⁵³ Hladkyy S. *Skład świadomości prawnej w kontekście własnego poznania prawnego* / S. Hladkyy // Czasopismo Kijowskiego Uniwersytetu prawa. – 2014 – № 1 – S. 15.

⁵⁴ Slipenchuk W. *Tworzenie ideału osobowości prawnej* / W. Slipenchuk // *Filozofia prawa*. – 2015 – S. 162.

⁵⁵ Zharebko M. *Uczucia prawne jako główny element psychologii prawnej* / M. Zharebko // *LEGEA ȘI VIAȚA. Publicație științifico-practică*. – 2014. – № 3/2 (267). – S. 81–82.

działających w sferze regulowanej przez prawo autorskie. O. Belikowa uważa, że doktryna L. Petrażyckiego w zakresie analizy charakteru prawnego spółek akcyjnych pozostaje aktualna w kwestii rozwoju działalności przedsiębiorstw przemysłowych współczesnej Ukrainy właśnie w formie takiego rodzaju spółek⁵⁶. W. Watras podkreśla natomiast możliwość uwzględnienia opisanych przez L. Petrażyckiego czynników psychologicznych dla przewidywania zachowań podmiotów stosunków rodzinnych i małżeńskich⁵⁷. Natomiast K. Bosak uzasadnia możliwość korzystania z osiągnięć szkoły psychologii prawnej, w zasadzie zainicjowanej przez L. Petrażyckiego, w dziedzinie kryminologii⁵⁸.

Oczywiście, powyżej przedstawiono tylko wybrane aspekty koncepcji L. Petrażyckiego, które mogą służyć rozwiązywaniu różnych problemów nauki i praktyki prawniczej. Idee L. Petrażyckiego wymagają dalszego zgłębiania, popularyzowania i ponownego przemyślenia z uwzględnieniem najnowszych problemów rozwoju społecznego i prawnego Ukrainy.

Warto w tym miejscu przypomnieć jeszcze postać drugiego założyciela polskiej socjologii prawa, tj. Ludwika Gumplowicza (1838–1909), profesora Uniwersytetu w Grazu. Ten pochodzący z Krakowa myśliciel, za podstawową ideę swojej teorii uznał rozumienie społeczeństwa jako systemu więzi pomiędzy różnymi organizacjami, a instytucję państwa widział przede wszystkim jako źródło władzy. Dla L. Gumplowicza państwo, prawo i moralność razem tworzą jedyny łańcuch zjawisk społecznych, który staje się przedmiotem badań socjologii prawa. Dostrzegając wagę zwyczajów w kształtowaniu nakazów prawnych i konieczność zagwarantowania przestrzegania norm prawnych przez przymus państwowy, L. Gumplowicz akcentował potrzebę widzenia prawa jako narzędzia zapewnienia pokojowego i stałego porządku, który formowany jest przez siłę. W konsekwencji naiwnością jest postrzeganie prawa jako instrumentu zapewniającego równy podział dóbr lub realizację zasady równości społecznej. W świetle tej koncepcji prawo może powstać tylko w państwie jako sposób utrwalenia nierówności. Ponadto L. Gumplowicz uważa zasadę podziału władzy na ustawodawczą, wykonawczą i sądową, konieczność poszanowania praw związków publicznych i ochrony jednostki⁵⁹.

⁵⁶ Belikowa O. *Podstawy pojęciowe rozwoju formy akcyjnej zarządzania przedsiębiorstw przemysłowych na Ukrainie*. Dis. ... Doktor nauk prawnych. Specjalność 08.00.04 – Ekonomia i zarządzanie przedsiębiorstw (o działalności gospodarczej) / O. Belikowa; Instytut Przemysłu Ekonomii NAN Ukrainy. – K., 2015. – S. 57, 106, 109, 143, 167, 188, 190, 193–194.

⁵⁷ Watras W. *Badania na temat podmiotu stosunków rodzinnych w różnych teoriach i szkołach prawnych* / W. Watras // Uniwersyteckie prace prawne. – 2009. – № 2 (30). – S. 71–72.

⁵⁸ Bosak K. *Tradycje i zwyczaje w systemie zapobiegania przestępczości na Ukrainie*. Dis. ... kandydat nauk prawnych. Specjalność: 12.00.08 – prawo karne i kryminologia; prawo karne egzekucji. / Klasyczny Uniwersytet Prywatny. – Zaporozie, 2015. – S. 159–160.

⁵⁹ Gumplowicz L. *Ogólna doktryna o państwie* / L. Gumplowicz [I. A. Nerowski / tłumacz. z 2-Ed. niem., wstępne słowo]. SPb.: Towarz-wo. „Obshhestvinaja polza”, 1910. XXVI, 516 s.;

Poza Petrażyckim i Gumpłowiczem, pamiętać trzeba o Stefanie Czarnowskim (1879–1937), wybitnym polskim uczonym, który został zmuszony do emigracji do Paryża za swoje liberalno-opozycyjne poglądy. Czarnowski należał do kontynuatorów Émile Durkheima, na którego wykłady uczęszczał na Uniwersytecie Paryskim i do którego idei nawiązywał w swojej socjologiczno-prawnej twórczości.

Nie sposób nie wspomnieć w końcu o słynnym polskim prawniku Adamie Podgóreckim (1925–1998). Jego zdaniem socjologia prawa ma na celu poznanie aktualnej rzeczywistości społecznej w związku z prawem, a zatem problemem podstawowym jest tutaj z jednej strony ludzka świadomość, dzięki której obowiązujące prawo może skutecznie zmieniać rzeczywistość społeczną, z drugiej natomiast strony świadomość, jako czynnik rzeczywistości społecznej kreujący prawo. A. Podgórecki określił treści i zadania socjologii prawa, akcentował konieczność poznawania prawa w jego działaniu, rozwijał koncepcję polityki prawa i pokazywał jej zastosowanie w praktyce społecznej poprzez wykorzystanie metod empirycznych. A. Podgórecki miał rację, gdy podkreślał rosnący autorytet socjologii prawa we współczesnym świecie. On sam wniósł swoim dorobkiem znaczący wkład w rozwój współpracy pomiędzy przedstawicielami socjologii prawa różnych państw. Trudno nie zgodzić się z Podgóreckim, że współczesna socjologia prawa bada prawidłowości działania prawa w rzeczywistości empirycznej, prawidłowości, o których wiedza jest konieczna do uprawiania naukowej polityki prawa.

Taki pobieżny przegląd twórczości kilku przedstawicieli polskiej socjologii prawa pozwala sformułować kilka wniosków. Przede wszystkim okazuje się, że socjologia prawa jako nauka jest uprawiana globalnie, a do jej rozwoju włączyli się naukowcy, którzy reprezentują różne szkoły, grupy etniczne, narodowości, państwa. Podobnie jak amerykańska, francuska, niemiecka czy ukraińska, polska socjologia prawa zajmuje dostojne miejsce w nauce światowej, a przedstawiciele tej szkoły stali się założycielami socjologii prawa na poziomie uniwersalnym. Naukowcy XIX i XX wieku, którzy poświęcili swoje życie socjologii prawa, urodzili się, studiowali i pracowali w różnych krajach, a ich dzieła przysporzyły chwały ich Ojczyznom, zapewnili internacjonalizację wiedzy socjologicznej i prawniczej, która stała się podstawą nowoczesnego rozumienia prawa. Nie robili tego w celu międzynarodowej rywalizacji, a lokalne różnice dostarczały inspiracji pozwalających na postęp w nauce. W konsekwencji idee socjologiczne i prawne swobodnie „migrowały” pomiędzy polską, ukraińską, francuską, niemiecką szkołą socjologii prawa. Dziedzictwo to możemy dziś umieścić jako podstawę postępu prawnego dla lepszej przyszłości. Właśnie socjologia prawa jest w stanie zapewnić taki globalny rozwój naszej cywilizacji.

Nauka prawna Ukrainy w tym zakresie jest dopiero na początku drogi do pełnego i wszechstronnego zrozumienia twórczości L. Petrażyckiego jako zintegrowanego zjawiska naukowo-prawnego, uświadomienia sobie w pełni jej potencjału oraz wykorzystania wniosków w celu poszukiwania odpowiedzi na aktualne wyzwania naszych dni.

Pragnę w tym miejscu wyrazić głęboki szacunek względem wkładu L. Petrażyckiego w światową jurysprudencję. Warto tu przytoczyć pogląd G. Gurvitcha, zwłaszcza, gdy pisał, że L. Petrażycki jest jednym z głównych myślicieli, których innowacyjne pomysły tak wyprzedzały swój czas, że ich prawdziwa wartość objawi się dopiero później. Dlatego filozofia i socjologia prawa uczonego, jego psychologiczna teoria prawa, mogą być ocenione w całościowym ich znaczeniu wyłącznie w perspektywie głębokich zmian, charakterystycznych dla nowoczesnych poglądów filozoficznych, socjologicznych i prawnych⁶⁰.

Jak pokazuje doświadczenie, metodologiczna i praktyczna wartość badań rzeczywistości prawnej, zainicjowanych przez L. Petrażyckiego, odpowiada najbardziej aktualnym potrzebom paradygmatu postklasycznego⁶¹. W tym sensie jego twórczość z pewnością należy nie tylko do przeszłości, ale także dzisiejszych czasów i przyszłości jurysprudencji, socjologii, psychologii, gospodarki.

Jest oczywiste, iż dalsze pogłębienie poznawania naukowego dziedzictwa L. Petrażyckiego będzie sprzyjać bardziej dokładnemu diagnozowaniu istniejących problemów prawnych rozwoju społecznego współczesnej Ukrainy, realnemu skupieniu się na potrzebach człowieka jako postulatu współczesnej jurysprudencji teoretycznej i „regulaminu działania” władz państwowych, a także praktycznemu rozwiązaniu licznych aktualnie dyskutowanych zagadnień naukowo-prawnych.

BIBLIOGRAFIA

- Atoian O. M. *Ideia intuitywnoho prava v kontseptsii L. Petrazhytskoho* / O. M. Atoian // *Yurydychnyi visnyk*. – 2010. – № 2 (15)
- Bezklubyi I. *Intuityvnyi pidkhid v teorii piznannia intelektualnykh prav* / I. Bezklubyi // *Pro ukrainske pravo*. / Za red. prof. I. Bezkluboho. – K., 2013. – Chyso VI–VII
- Bielikova O. Iu. *Kontseptualni osnovy rozvytku aksioneranoi formy hospodariuvannia promyslovykh pidpriemstv Ukrainy. Dys. ... dokt. ekon. nauk. Spetsialnist 08.00.04 – Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy (za vydamy ekonomichnoi diialnosti)* / O. Iu. Bielikova; Instytut ekonomiky promyslovosti NAN Ukrainy. – K., 2015

⁶⁰ Gurwitch G. *Filozofia i socjologia prawa: Wybrane prace* / Red. M. Antonow, L. Woronina. – SPb. Wydawnictwo: Uniw. Narodowego S. Petersburgu, Wydawnictwo wydziału prawa Uniw. Narodowego S. Petersburga, 2004. – S. 339.

⁶¹ Owchynnikowa N. *Emocjonalna teoria prawa L. Petrażyckiego* / N. Owchynnikowa // *Spółczeństwo i prawo*. – 2014 – № 1 (47). – S. 40.

- Bosak K. S. *Tradytsii ta zvychai v systemi zakhodiv zapobihannia zlochynnosti v Ukraini. Dys. ... kand. yuryd. nauk. Spetsialnist: 12.00.08 – kryminalne pravo ta kryminolohiia; kryminalno-vykonavche pravo.* / Klasychnyi pryvatnyi universytet. – Zaporizhzhia, 2015
- Dudchenko V. V. *Do pytannia pro emotyvnu pryrodu prava* / V. V. Dudchenko // *Pravovi ta instytutsiini mekhanizmy zabezpechennia rozvytku derzhavy ta prava v umovakh yevrointehratsii* : materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (20 travnia 2016 r., m. Odesa) : u 2 t. T. 1 / vidp. red. M. V. Afanasieva. – Odesa : Yurydychna literatura, 2016
- Fedorenko V. *Pravorozuminnia ta yoho typy u suchasnomu konstytutsiinomu pravi* / V. Fedorenko // *Pro ukrainske pravo.* / Za red. prof. I. Bezkluboho. – K., 2013. – Chyslo VI–VII
- Filosofia ta entsyklopediia prava v universyteti Sviatoho Volodymyra* [Tekst] : u 2 kn. / za red. d-ra yuryd. nauk, prof. I. S. Hrytsenka. – K. : Lybid, 2011. – (*Pamiatky pravnychoi dumky Kyivskoho universytetu*). Kn. 2 / [uklad.: I. S. Hrytsenko, V. A. Korotkyi]. 2011. Tekst ukr., ros.
- Fytypaldy E. *Psykhosotsyolohyia prav cheloveka: dve petrazhytskyanskye perspektyvy* / E. Fytypaldy // *Pravovedenye.* – 2014. – № 5 (316)
- Gurvich G. D. *Filosofiya i sotsiologiya prava: Izbrannyye sochineniya* / Per. M. V. Antonova, L. V. Voroninoy. – SPb.: Izdatelskiy Dom S.-Peterb. gos. un-ta, Izdatelstvo yuridicheskogo fakulteta S.-Peterb. gos. un-ta, 2004
- Hladkyi S. O. *Sklad pravosvidomosti v konteksti pravovoho samopiznannia* / S. O. Hladkyi // *Chasopys Kyivskoho universytetu prava.* – 2014. – № 1
- Hrytsenko I. S., Korotkyi V. A. *Vykhovanets Universytetu sv. Volodymyra Lev Petrazhytskyi* / I. S. Hrytsenko, V. A. Korotkyi // *Petrazhytskyi L. I. Vybrani pratsi. U dvokh knykh.* – Knyha persha / za red. dokt. yuryd. nauk, prof. I. S. Hrytsenka. – K.: Lybid, 2011
- Humplovych L. *Obshchee uchenye o gosudarstve* / L. Humplovych [Y. A. Nerovetskyi / per. so 2-ho nem. yzd., vstup. st.]. – SPb.: typ. t-va „Obshchestvenaia polza”, 1910. – XXVI
- Humplovych L. *Osnovy sotsyolohyy* / L. Humplovych: [per. pod red. V. M. Hessena]. – SPb.: O.N. Popova, 1899
- Huralenko N. A. *Tsinnisno-smyslovi konstanty suddivskoho piznannia. Dys. ... dokt. yuryd. nauk Spetsialnist 12.00.12. – filosofii prava* / N. A. Huralenko; *Chernivetskyi natsionalnyi universytet imeni Yuriia Fedkovycha.* – Chernivtsi, 2016
- Korchevna L. O. *Spivvidnoshennia derzhavy i prava (za pratsiam y L. Petrazhytskoho, H. Hurvicha, P. Sorokina)* / L. O. Korchevna // *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, 2014. – Serii PRAVO. Vypusk 29. Tom 1
- Korchevna L. O. *Spivvidnoshennia morali i prava v uchenni Lva Petrazhytskoho* / L. O. Korchevna // *Visnyk Pivdennoho rehionalnoho tsentru Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy* № 2 (2014)
- Kostytskyi V. V. *Bahatolyke pravo. Teoloho-sotsiolohichne rozuminnia prava ta problemy konstytutsiinoho zakriplennia teorii rozpodilu vlady* / V. V. Kostytskyi // *Yurydychnyi visnyk Ukrainy.* – 2011. – 10–16 veresnia (№ 36). – S. 6; 17–23 veresnia (№ 37)

- Kostytskiy V. V. *Norma prava yak sotsialnyi fenomen: teoloho-sotsiolohichne pravorozuminnia* / V. V. Kostytskiy // *Sotsiolohiia prava*. – 2015. – № 3–4 (14–15)
- Kostytskiy V. V. *Partnerstvo pravovoi derzhavy i suspilstva v umovakh hlobalizatsii* / V. V. Kostytskiy // *Sotsiolohiia prava*. – 2011. – № 1
- Kostytskiy V. V. *Problemy renesansu v suchasni teorii prava* / V. V. Kostytskiy // *Malyi i serednii biznes (pravo, derzhava, ekonomika)*. – 2009. – № 1–2
- Kostytskiy V. V. *Problemy renesansu v suchasni teorii prava [Elektronnyi resurs]* / V. V. Kostytskiy // *Malyi i serednii biznes (pravo, derzhava, ekonomika)*. – 2009. – № 1–2, <http://www.kostytsky.com.ua/upload/doc/renes.pdf> (dostęp: 20.05.20178 r.)
- Kostytskiy V. V. *Sotsiolohiia prava yak nauka* / V. V. Kostytskiy // *Sotsiolohiia prava*. – 2012. – № 2–3 (4–5)
- Kostytskiy V. V. *Teoloho-sotsiolohichne rozuminnia prava: Konstytutsiia Ukrainy yak Suspilnyi dohovor* / V. V. Kostytskiy // *Sotsiolohiia prava*. – 2015. – № 1–2 (12–13)
- Kostytskiy V. V. *Vlada narodu: sim funkcionalnykh hilok vlady (problema renesansu v teorii prava)* / V. V. Kostytskiy // *Malyi i serednii biznes*. – 2010. – № 1–2
- Kuz M. M. *Intentsionalnyi analiz pravovoho buttia. Dys. ... kand. yuryd. nauk Spetsialnist 12.00.12 – filosofiia prava* / M. M. Kuz; Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. – L., 2015
- Maksimov S. I. // *Filosofiia prava v Rossii: teoreticheskie printsipy i npravstvennye osnovaniya. Materialy mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii*. – SPb., 2007
- Maksimov S. I. *Ideya politiki prava L. I. Petrazhitskogo i ee sovremennoe znachenie* / S. I. Maksimov // *Filosofiia prava v Rossii: teoreticheskie printsipy i npravstvennye osnovaniya. Materialy mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii*. – SPb., 2007
- Maksimov S. I. *Pravovaya realnost: opyt filosofskogo osmysleniya* : Monografiya / S. I. Maksimov. – H.: Pravo, 2002
- Maksymov S. Y. *Ydeia polityky prava L. Y. Petrazhytskoho y ee sovremennoe znachenie* / S. Y. Maksymov // *Fylosofiia prava v Rossyy: teoreticheskiye pryntsypy y npravstvennye osnovaniya. Materyaly mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsyy*. – SPb., 2007
- Merezhko A. *Psykhologhycheskaia shkola prava L. Y. Petrazhytskoho: ystoky, sodnerzhanye, vlyiane*. Monohrafiya / A. Merezhko. – O.: Feniks, 2016
- Nazad... u maibutnie? (retsenziia O. Stovby na monohrafiu O. Merezhka «Psykhologhichna teoriia mizhnarodnoho prava (publichnoho i pryvatnoho)») // *Filosofiia prava i zahalna teoriia prava*. – 2012. – № 2
- Ovchinnikova N. A. *Emotsionalnaya teoriya prava L. I. Petrazhitskogo* / N. A. Ovchinnikova // *Obschestvo i pravo*. – 2014. – (47)
- Pavlova T. S. *Filosofski pidstavy rozdilennia prava na vydyu kontseptsii L. Petrazhytskoho* / T. S. Pavlova // *Zbirnyk naukovykh prats „Hileia: naukovyi visnyk”*. – Vyp. 101
- Petrazhytskyi L. I. *Vybrani pratsi*: U 2 kn. – K.: Lybid. – (*Pamiatky pravnychoi dumky Kyivskoho universytetu*). Kn. 1 / uklad. I. S. Hrytsenko, V. A. Korotkyi; za red. I. S. Hrytsenka.
- Podhuretskyi A. *Ocherk sotsyolohyy prava*. M.: „Prohress”, 1974
- Rabinovych S. P. *Pryrodno-pravovi pidkhody v yurydychnomu rehuliuванні* : Monohrafiia / S. P. Rabinovych. – L.: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2010

- Rohach O. Ia. *Zlovzhyvannia pravom: teoretyko-pravove doslidzhennia* / O. Ia. Rohach. – Uzhhorod: Lira, 2011
- Savchyn M. *Emotsiynist ta ratsionalnist u konteksti suchasnoho konstytutsionalizmu* / M. Savchyn // *Filosofia prava i zahalna teoriia prava*. – 2015. – № 1–2
- Serdiuk O. V. *Zasady rozrizznennia evoliutsiinykh form sotsiologichnoho pidkhotu u pravoznavstvi* / O. V. Serdiuk // *Visnyk Natsionalnoho universytetu „Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho”*. – 2013. – № 2 (16)
- Sharkova I. M. *Dobrosovisne volodinnia v rymському pryvatnomu pravi: vytoky retseptsii u suchasne tsyvilne pravo Ukrainy* / I. M. Sharkova // *Iurydychna nauka*. – 2013. – № 8
- Slipenchuk V. O. *Formuvannia idealu pravovoi osobystosti* / V. O. Slipenchuk // *Filosofia prava*. – 2015
- Timoshenko V. I. *Teoriya gosudarstva v politiko-pravovoy mysl'i Ukrainy i Rossii* (konets HH – nachalo HH vv.). Monografiya / V. I. Timoshenko. – Chernigov, Izdatel Lozovoy V. M., 2014
- Titov V. D. *Lohiko-filosofski pohliady L. Petrazhytskoho* / V. D. Titov // *Filosofski obrii*. – 2014. – № 31
- Tymoshenko V. I. *Pravova derzhava (teoretyko-istorychne doslidzhennia)*. Monohrafiia / V. I. Tymoshenko. – K.: Naukova dumka, 1994
- Tymoshyna O. *Metodolohichni pidstavy sotsiologii prava: L. Petrazhytskyi vs Erlikh* / O. Tymoshyna // *Pravo Ukrainy*. – 2014. – № 1
- Vatras V. A. *Vchennia pro subiekta simeinykh vidnosyn v riznykh pravovykh teoriiah ta shkolakh* / V. A. Vatras // *Universytetski naukovi zapysky*. – 2009. – № 2 (30)
- Zakhyst suspilnoi morali yak funktsiia suchasnoi derzhavy* [Tekst] : monohrafiia / V. V. Kostytskyi. – Kyiv : [b. v.] ; Drohobych : Kolo, 2013
- Zherebko M. *Pravovyie chuvstva kak osnovnoy element pravovoy psikhologii* / M. Zherebko // *LEGEA ȘI VIAȚA. Publicație științifico-practică*. – 2014. – № 3/2 (267)

THE HERITAGE OF LEON PETRAŽYCKI IN THE MODERN LEGAL DOCTRINE OF UKRAINE

Summary

The paper aims to study the work of Leon Petrażycki and analyze modern Ukrainian scholars' opinions on Petrażycki's scientific achievements. This study focuses on Petrażycki's work, his psychological theory, in particular, in view of our own perspective on the law and within the framework of our theological and sociological theory, which considers the law as a social life phenomenon and regards moral imperative of the Almighty God as the basis of law. Every civilization communicates moral imperative through sacred writings (the Ten

Commandments in Christian Bible, six hundred and seven rules in Jewish Torah, seventy-two rules in Muslim Quran). It is within the framework of this moral imperative that the society and the state develop the law.

The paper addresses the modern absurdity and at the same time antinomy of law, lying in the fact that there is more and more law in the society but less and less law in life of an individual due to the fact that states rapidly upscale rule-making, but laws are becoming less accessible to an individual. This study draws on conceptual issues of Petrazycki's theoretical heritage, fundamental principles of his psychological theory, as well as connection between law and morality, described by Petrazycki, which are the spiritual heritage of society. The most important issues of Petrazycki's work, in our opinion, are studying the nature of law, balance of emotion and intellect, official and intuitive, desirable and actual components in law, as well as subjective and objective law, law policy and power. The paper reveals that assessment of Petrazycki's work in modern Ukrainian legal studies is ambivalent: from sharply critical (Prof. P. Rabinovich), compliant with Russian (O. Timoshina (St. Petersburg)) approach and critical yet positive perception of Petrazycki's psychological theory (S. Maksymov, O. Merezhko, M. Kuz, O. Stovba) to admiration for Petrazycki's genius, whose work was ahead of his time (I. Bezklubyi, N. Huralenko, V. Dudchenko, O. Rohach, M. Savchyn, V. Tymoshenko). Thus, the research findings suggest that Petrazycki's work belongs not only to the past, but also to the present and future of jurisprudence, sociology, psychology, economics. Further in-depth analysis of Petrazycki's heritage will contribute to more accurate diagnosis of urgent legal issues in social development of modern Ukraine, real assertion of personocentrism as a postulate of contemporary theoretical jurisprudence and guidelines for public authorities, as well as practical solution to many controversial scientific and legal issues.

KEYWORDS

Petrazycki, psychological theory of law, law and ethical experiences, balance of emotion and intellect in law, sociology of law, theological and sociological understanding of law, law and morals, sources of law, official and intuitive law according to Petrazycki, legal awareness as representation of law, phenomenology of law according to Petrazycki, desirable and actual law, law and public welfare, law policy according to Petrazycki, types of positive law according to Petrazycki, political power and psychological theory of law, subjective and objective law, moral imperative as a source of law, Ukrainian scholars' opinions on Petrazycki's work

SŁOWA KLUCZOWE

Petrażycki, psychologiczna teoria prawa, prawo i przeżycia etyczne, stosunek emocjonalnego i racjonalnego prawa, socjologia prawa, teologiczne i socjologiczne rozumienie prawa, prawo i moralność, źródła prawa, oficjalne i intuicyjne prawo wg Petrażyckiego, świadomość prawna jako odbicie prawa, fenomenologia prawa wg Petrażyckiego, pożądane i obowiązujące prawo, prawo i dobro wspólne, polityka prawa wg Petrażyckiego, rodzaje pozytywnego prawa wg Petrażyckiego, władza państwowa i psychologiczna teoria prawa, subiektywne i obiektywne prawo, Imperatyw moralny jako źródło prawa, ukraińscy naukowcy o twórczości Petrażyckiego